

ТЕМПОРАЛЬНІ ОЗНАКИ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО НЕВРОТИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ

TEMPORAL FEATURES OF THE FUTURE IMAGE OF A NEUROTIC PERSONALITY

У статті конкретизовано базові темпоральні ознаки образу майбутнього невротичної особистості. Визначено образ майбутнього як структурний компонент часової перспективи особистості, що відображає основну регулюючу роль як у сприйманні власної часової перспективи, так й у антиципації результатів будь-якої діяльності особистості. Розглянуто базові положення невротизації особистості, яка демонструє порушення у темпоральних координатах існування, а отже, характеризується специфічними ознаками оперування образом майбутнього, та теоретико-методологічні аспекти темпоральної концептуалізації життя людини. Деталізовано розуміння картини індивідуального майбутнього особистості та специфіку її власної часової перспективи у взаємозв'язку із індивідуально-психологічними особливостями особистості. Окреслено психологічний зміст компонентів образу майбутнього невротичних особистостей: когнітивний компонент (недостатнє усвідомлення швидкості часу та надмірне очікування бажаної події); емоційний компонент (негативне емоційне забарвлення подій та страх майбутнього); поведінковий компонент (нерегулярність планування подій та пасивність у реалізації можливостей) та смисловий компонент (ірраціональність майбутнього та вузький діапазон особистісних смислів). Зазначено, що психологічний зміст структурних компонентів образу майбутнього невротичної особистості суттєво різниться від психологічно здорової людини в ознаках збалансованості / незбалансованості функціонування складових компонентів образу майбутнього та обґрунтовано врахування поділу осьовних сфер життєдіяльності людини для конструювання образу майбутнього особистості (здоров'я, спілкування з друзями і оточенням, сім'я, кар'єра і бізнес, фінанси, особистісний розвиток, духовність і творчість, яскравість життя).

Ключові слова: образ майбутнього, антиципація, життєва перспектива, часова пер-

спектива, темпоральна концептуалізація життя, невроз, невротична особистість.

The article concretizes the basic temporal features of the future image of a neurotic personality. Future image is defined as the structural component of the time perspective of a personality that reflects the main regulatory role both in the perception of own time perspective and in anticipation of the results of any activity of a personality. The basic positions of personality neurotization have been considered, which demonstrates violations in the temporal coordinates of existence, and therefore is characterized by specific features of operating with the future image and theoretical and methodological aspects of temporal conceptualization of human life. Understanding the picture of the individual future of a personality and its specifics of own time perspective concerning the personal psychological characteristics of a personality has been described in detail. The psychological content of the components of the future image of neurotic personalities has been outlined. Cognitive component (insufficient awareness of time speed and excessive anticipation of the desired event); emotional component (negative emotional colouring of events and fear of the future); behavioural component (irregularity of events planning and passivity in the realization of opportunities) and semantic component (future irrationality and narrow range of personality meanings). It has been noted that the psychological content of the structural components of the future image of a neurotic personality differs significantly from a psychologically healthy person in terms of balance / imbalance of the components of the future image. Taking into account the division of the main spheres of human life activity for constructing the future image of a personality (health, communication with friends and surroundings, family, career and business, finance, personality development, spirituality and creativity, brightness of life) has been grounded.

Key words: future image, anticipation, life perspective, time perspective, temporal conceptualization of life, neurosis, neurotic personality.

УДК 159.972:316.477-022.345
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.29.21>

Чижик К.О.

аспірантка кафедри педагогічної та вікової психології
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Вірна Ж.П.

д.психол.н.,
професор кафедри педагогічної та вікової психології
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Іванашко О.Є.

к.психол.н.,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Відповіді на складні виклики сьогодення і подальший розвиток українського суспільства залежать від реалізації життєвих задумів у різноманітних сферах людського буття, де найголовнішу роль відіграє сформований образ майбутнього, який ґрунтується на багатьох психологічних властивостях і утвореннях, які мають бути достатньо соціально зрілими. Особистість із сформованим образом майбутнього відзначається здатністю до антиципації майбутнього, готовністю планування свого розвитку в контексті можливих обставин, гармонійними стосунками як з власним майбутнім, так й із сьогоденням, що загалом характеризується осмисленням свого життя

в широкому часовому контексті. Коли йдеться про особистість з невротичними розладами, яка входить у так звану групу ризику з огляду на її схильність до психогенних захворювань, то питання вивчення її образу майбутнього є вкрай актуальним, адже саме у образі майбутнього як стійкому психологічному утворенні локалізовані взаємопов'язані очікування і уявлення щодо найімовірніших подій, обставин і ситуацій як зовнішнього, так і внутрішнього життя, що регулює подальшу життєдіяльність особистості, спрямовуючи її у відповідному напрямку.

Феномен вивчення образу майбутнього привертав увагу багатьох науковців, однак

більшість з них надає перевагу вивченню часової перспективи особистості загалом, розглядаючи образ майбутнього як її невіддільну частину у контексті ухвалення рішень або реалізації конкретної поведінки [2; 3; 11 та ін.]. Також образ майбутнього здебільшого вивчався у дискурсі спеціалізованих прикладних досліджень, а саме в контексті вивчення: взаємозв'язку уявлень студентів про власне майбутнє з рівнем їх академічної успішності [6]; рівня фінансової грамотності та матеріального статусу [7]; ролі часової перспективи майбутнього у здійсненні здоров'єорієнтованої поведінки [4] та її впливу на екологічну поведінку [12]; залежності власних уявлень про майбутнє від способу структурування часу, культури, норм та цінностей [17].

З-поміж різноманітних ракурсів вивчення темпоральних характеристик образу майбутнього малодослідженим виявився контекст їх розгляду у невротології, що й зумовило підготовку презентованого теоретичного аналізу.

Огляд теоретичного аналізу розпочнемо з наукових платформ вивчення невротичної особистості, які класично поділяють на психологічну, біологічну, соціальну. Представники кожної з цих платформ вивчають невроз, використовуючи свої методи. Якщо зосередитися на психологічній платформі, то саме тут вказується на особливу значущість психологічних параметрів особистості, особливо таких, як установка, самосвідомість, система ставлень особистості, порушення яких загалом можна розглядати як моральні хвороби особистості і суспільства [14].

Причини неврозів криються у найрізноманітніших ситуаціях, що психотравмують людину, і залежно від фону невротичної провокації неврози поділяють на три основних види: неврастенію, істерію і невроз нав'язливих станів [1]. При цьому, ведучи мову про невротичні розлади, найчастіше використовують поняття «функціональні відхилення або аномалії», що загалом зводяться до крайніх варіантів людського існування і є набагато ближчими до здоров'я, ніж хвороби, хоча при цьому розширюються самі рамки неврозів до анозогностичних критеріїв і губиться значення обмеження неврозів поняттям дезінтегрованості (під яким слід розуміти, що всяка частковість втрачає свою спрямованість на ціле, внаслідок чого порушується взаємна узгодженість частин і внутрішня рівновага цілого). Психосоматична взаємодія ставиться в чільний критерій формування аномалій зі складним ланцюгом від соматичної до психіки і виходом на невизначене поняття «невроз» [9].

Зведення рамок неврозів до дезінтегрованості психічних функцій, як от афективної її функції, оперує в основному категоріями аномальних або схильних до аномалій

особистостей. Ці особистості під впливом зовнішніх чинників виявляють стійку неврівноваженість із наступною інтелектуалізацією процесів, що відбуваються, виходом чого є ознаки психічної дезінтегрованості. Тому поняття «невротична особистість» відходить від медичного поняття у бік соціально-психологічних особливостей особистості, з урахуванням культурального фону складності психологічних проблем і мотивів поведінки, в тому числі й дитини, на її ранньому етапі взаємовідносин з зовнішнім світом, переживання самотності, усвідомлення безпомічності, почуття агресії ззовні, тривоги, тобто всього того, що призводить до розвитку невротичної особистості. А така особистість демонструє порушення у темпоральних координатах існування, а отже, характеризується специфічними ознаками оперування образом майбутнього.

Образ майбутнього є таким психологічним утворенням, який оптимально відображає майбутнє і одночасно регулює теперішню діяльність, скеровуючи її в напрямку бажаних змін та трансформацій. Можна сказати, що образ майбутнього – це структурний компонент часової перспективи особистості, а його змістом є концептуалізована картина індивідуального майбутнього особистості, що відіграє регулюючу роль як у сприйманні власної часової перспективи, так й у антиципації будь-якої діяльності особистості. Також образ майбутнього регулює планування власної діяльності, вибудовування її ієрархії, а також коригування поточних дій з погляду на їх відповідність кінцевій меті та образу бажаного термінального результату.

Якщо говорити про майбутнє як структурну одиницю часової перспективи, то це утворення переважно розглядається як випереджаюче відображення, антиципація, уявлення про майбутнє, очікування, чи то елемент часової і загальножиттєвої перспективи особистості. Кожне з перерахованих психологічних явищ має часову природу, де головні «точки відліку» індивідуального часу людини знаходяться у майбутньому, яке не має історії, та очікування якоїсь події у прийдешньому «розтягує» переживання часу в теперішньому, а впевненість в майбутньому стабілізує і гармонізує наше переживання часової перспективи. З цього приводу Є. Головаха говорить про наявність у картині майбутнього запланованих та очікуваних подій, вибудовуючи які, людина співставляє із системою цінностей [5]. Г. Шляхтін вважає, що особистісна перспектива багатомірна – в цілях наявних ціннісних, емоційних, когнітивних, регуляторних та інших компонентів, але емоційним зв'язком особистісної перспективи є значущість майбутнього для особистості [15].

Для нас важливим є розгляд образу майбутнього в контексті взаємозв'язку із

індивідуально-психологічними особливостями особистості, з її життєвими кризами, внутрішніми проблемами та способами їх розв'язання. Нескладним є передбачення, що коли в емоційній сфері особистості переважає невпевненість у собі, тривога, нестійка самооцінка та нестала Я-концепція, то й образ майбутнього зазнаватиме негативних впливів. Вважаємо, що у разі невротизації особистості образ майбутнього може бути редукованим, погано піддаватися візуалізації, а в особистості можуть мимовільно з'являтися негативні очікування щодо власного майбутнього. Також певні структурні компоненти можуть деструктивно домінувати, а інші можуть бути слабо презентовані у суб'єктивному баченні свого майбутнього.

На думку І. Дьоміної, наявність у картині майбутнього близької і віддаленої перспектив вважається одним із показників сформованості життєвих планів, адже планування далекої життєвої перспективи вміщує аналіз потреб і мотивів, тобто тих термінальних результатів, заради яких досягається поставлена мета, а планування близької життєвої перспективи вміщує планування засобів досягнення цілей [8].

Крім цього, є й інші структурні виміри образу майбутнього, і традиційно «форма» образу майбутнього розглядається через виокремлення таких компонентів, як когнітивний, емоційний, поведінковий та смисловий. Відразу слід додати, що міра вираження кожного з компонентів в конкретному образі майбутнього може бути різною, тому на різних вікових етапах розвитку особистості формальна структура образу майбутнього буде відрізнятися [13].

Когнітивний компонент образу майбутнього втілює уявлення про майбутнє: сукупність очікуваних і запланованих подій, розуміння власного майбутнього, уявлення про етапи життя та їх хронологічний діапазон; також у межах цього компоненту кожна людина визначає наскільки швидко плине час, оцінює широту і глибину часової перспективи майбутнього.

Емоційний компонент образу майбутнього включає в себе різноманітні аспекти емоційного ставлення до майбутнього і втілює той особистісний смисл, який людина надає своєму життю; цей компонент тісно пов'язаний з уявною результативністю, уявний прогноз якої складається із реалізованості життя (реалізація життєвого потенціалу, життєва успішність) і задоволеності життям (сумарна оцінка задоволеності життям в окремих сферах життя).

Смисловий компонент образу майбутнього полягає у здатності особистості актуалізувати змістовно-смислові аспекти свого майбутнього життя, розвиток власної ідентичності

у майбутньому, а саме йдеться про здатність реалізувати автентичність власного життя, тобто його неповторність, щирість, невідчужуваність, вірність собі, що супроводжується зазвичай позитивним, нецинічним ставленням до життя.

Поведінковий компонент образу майбутнього становить собою сукупність тенденцій реалізації певних форм поведінки і є наслідком функціонування ціннісно-смислового, емоційного і когнітивного складників переживання життєвої перспективи особистості; також залежно від поставлених цілей особистість активно планує своє життя і діє в напрямку реалізації планів або, навпаки, пасивно перебуває у бездіяльності, демонструючи «життєві сценарії» (Е. Берн) та «життєві стилі» (А. Адлер).

Виокремивши структурні компоненти образу майбутнього, можна досліджувати значення кожного, а саме міру вираження у різних людей. Відповідно, високий рівень наповнення смислового компоненту сприяє позитивному, оптимістичному емоційному забарвленню образу майбутнього; зумовлює середній або високий рівень таких параметрів когнітивного компоненту, як контроль над часом, оптимальна оцінка часової перспективи і адекватні очікування щодо прийдешніх подій. Вплив на поведінковий компонент може здійснюватися, зокрема, через певне програмування такого параметру поведінки, як її схильність до ризику. Власне, це пов'язано з позитивним баченням перспективи власного майбутнього, що пояснюють також суб'єктивним відчуттям невичерпності власної енергії, важливістю досягнень практично у всіх сферах життя, прагненням розкрити усі свої здібності, реалізувати усі надані життям можливості. Саме через це ризик є набагато привабливішою поведінкою, ніж перебування у комфорті та безпеці. Водночас якщо репрезентованість смислового компоненту є редукованою, або ж його наповнення не є оптимальним, це також позначається на усіх інших компонентах. Емоційний компонент може мати негативне забарвлення, що виявляє себе у тривозі, небажанні думати про майбутнє і редукованості образу майбутнього загалом. Щодо наповнення когнітивного компоненту, то суб'єктивне відчуття слабкого контролю свого життєвого часу зумовлює «невпевненість у завтрашньому дні».

Таким чином, визначивши структурний зміст образу майбутнього, варто зупинитися на «збалансованій часовій перспективі», яка, за визначенням Ф. Зімбардо і його колег, є психологічним конструктом, який пов'язаний із гнучким переключенням між роздумами про минуле, теперішнє або майбутнє, залежно від ситуативних вимог, оцінки ресурсів, особистісних і соціальних оцінок поведінки

людей, які мають високі показники за цим конструктом, визначається компромісом або «балансуванням», між змістом репрезентацій минулого досвіду (переживань), бажаннями теперішнього і адекватними уявленнями про майбутні наслідки. Саме ця часова орієнтація є найоптимальнішою часовою перспективою з точки зору психологічного та фізичного здоров'я, а також функціонування індивіда у суспільстві [16].

Проведений теоретичний екскурс дав змогу виокремити основний зміст структурних компонентів образу майбутнього невротичних особистостей, які систематизовані у рис. 1.

Психологічний зміст структурних компонентів образу майбутнього невротичної особистості суттєво відрізняється від образу майбутнього психологічно здорової людини, і поясненням цьому є темпоральний формат переживання набутої психотравми (дефекти виховання, акцентуації характеру, перенесені захворювання, перевтома, недосипання тощо). При сильній і тривалій психотравмі, якої неможливо позбутися, навіть у людини з ідеальним здоров'ям і характером виникає «невротичний зрив». А короточасний невротичний стан, що виникає слідом за розумовою, емоційною перевтомою, знайомий практично усім. Це знервованість і втома студента після важкої сесії, педагога – наприкінці навчального року, матері-годувальниці, яка недосипає ночами, тощо. У кожного з них у такому стані може з'явитися запальність, нетерпля-

чість, дратівливість. Причину переживань, невротичного зриву не завжди легко зрозуміти, людина іноді насилу її формулює або навіть усвідомлює. Це особливо стосується так званих внутрішніх фрустраційних конфліктів із самим собою. Наприклад, гостро переживаються суперечливі почуття до тієї самої людини (любов і ненависть до батька, який кинув родину), невідповідність між бажаннями і можливостями, здібностями людини (мріяла стати великим актором, але не вистачає таланту, здібностей; або неспроможність честолюбного, але недосвідченого керівника, вченого). Сильні душевні переживання викликає також постійна сексуальна незадоволеність, що також часто призводить до невротичних зривів. Хвороба іноді розвивається внаслідок переживань через неможливість реалізувати з якихось причин свої творчі можливості: так буває, коли талановита людина змушена виконувати лише нескладну, одноманітну роботу.

Вочевидь, конструюючи образ майбутнього, особистість візуалізує не абстрактні, а доволі конкретні картини власного життя, його бажані, необхідні для щастя атрибути. Досить переконливим є обґрунтування поділу основних сфер життєдіяльності людини, які є важливими з погляду конструювання образу майбутнього особистості: здоров'я (активність, спрямована на його підтримання і покращення); спілкування з друзями і оточенням (самореалізація у значимому

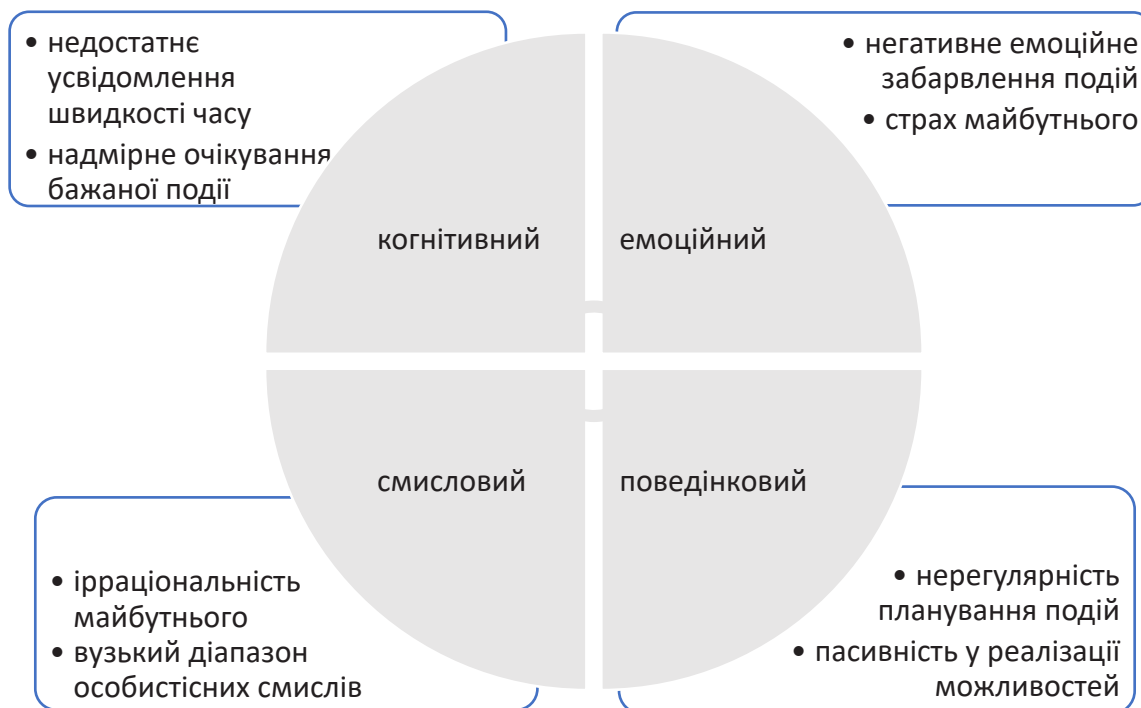

Рис. 1. Зміст структурних компонентів образу майбутнього невротичної особистості

соціальному мікросередовищі); сім'я (діяльність, спрямована на побудову і зміцнення близьких стосунків у власній сім'ї); кар'єра і бізнес (самореалізація у професійній сфері); фінанси (активність з матеріально-фінансового забезпечення свого життя); особистісний розвиток (самоактуалізація, готовність не зупинятися на досягнутому); духовність і творчість (реалізація власних духовних досягнень); яскравість життя (реалізація життєвих задовольень) [10].

Виходячи з етіології невротичних розладів, конструювання образу майбутнього у невротичних осіб буде відмінним, втім, зазначена проблемність підлягає часовій корекції, коли через набуття власного досвіду людина починає адекватно бачити перспективу майбутнього і гармонійно розподіляти увагу між минулим (здебільшого травмуючим), теперішнім і майбутнім.

Усе наведене дає змогу виснувати, що поняття «образ майбутнього» може виступати як окрема психологічна категорія в контексті темпоральних перспектив особистості. Образ майбутнього відіграє основну регулюючу роль як у сприйманні власної часової перспективи, так й у антиципації результатів будь-якої діяльності особистості. Його основними функціями є антиципація і конструювання майбутнього та темпоральна концептуалізація власного життя і регуляція діяльності людини. Структура образу майбутнього може бути збалансованою, коли усі її елементи збалансовані між собою за рівнем їх репрезентативності в образі майбутнього та їх емоційною значущістю, так і незбалансованою, що є закономірним для невротичних особистостей.

Розгортаючи перспективні напрями реалізації пропонованого теоретичного аналізу, варто актуалізувати подальше вивчення феномену образу майбутнього невротичних особистостей залежно від соціальних аспектів їх сімейного виховання, сімейного стану, навчання в різних навчальних закладах, особливостей соціокультурного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александровский Ю.А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация (пограничные нервно-психические расстройства). Москва : Наука, 1976. 272 с.

2. Батраченко І.Г., Рихальська О.Г. Психологія життєвої антиципації особистості : монографія. Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. 168 с.

3. Бонивелл І. Ключи к благополучию. Что может позитивная психология. Москва : Время, 2009. 192 с.

4. Габелкова О.Є., Веретельник Г.С. Ставлення до свого здоров'я залежно від особистісних особливостей і специфіки освіти в осіб молодого віку. *Вісник Харк. нац. ун- ім. В.Н. Каразіна ; Психологія*. 2011. № 985, Вип. 48. С. 115–118.

5. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. Киев : Наукова думка, 1984. 209 с.

6. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения : уч. пособие. Москва : Академия, 2006. 336 с.

7. Дейнека О.С. Противоречия и перспективы ресурсного подхода в экономической психологии. *Проблемы экономической психологии*. Т. 2. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. С. 66–97.

8. Демина И.О. Изучение жизненных перспектив старшеклассников в контексте субъективной картины жизненного пути : автореф. дис. ... канд. психол. наук; 19.00.05; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Москва, 1997. 20 с.

9. Карвасарский Б.Д. Неврозы. Москва : Медицина, 1990. 576 с.

10. Мрочковский Н., Толкачев А. Экстремальный тайм-менеджмент. Москва : Альпина Паблишер, 2016. 214 с.

11. Санников А.И. Психология жизненного выбора личности : монография. Одесса : Изд-во ВМВ, 2015. 440 с.

12. Смирнов И.В. Психозекология. Москва : Рос. Ун-т Дружбы народов, 2003. 336 с.

13. Чадаева К.Д. Образ будущего в разных возрастах. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-buduschego-v-raznyh-vozrastah>

14. Шапиро Д. Невротические стили. Москва : Институт Общегуманитарных Исследований, 2000. 176 с.

15. Шляхтин Г.С. Системная организация процессов регуляции поведения во времени. *Психологические механизмы регуляции поведения и оптимизация трудовой и учебной деятельности*. Горький : Изд-во Горьк. гос. ун-та, 1987. С. 4–29.

16. Boniwell I., Zimbardo P. *Balancing Time Perspective in Pursuit of Optimal Functioning. Positive psychology in practice*. New Jersey: John Wiley & Sons, 2004. 165–178.

17. Lennings C.J. Profiles of time perspective and personality: Developmental considerations. *Journal of Psychology*, 1998, Vol. 132, P. 629–641.